

Анастасія Северюхіна

Одеська національна музична академія ім. А.В. Нежданової.

Науковий керівник –

доктор мистецтвознавства, професор Самойленко О.І.

МУЗИЧНЕ ПЕРЕВТІЛЕННЯ СЮЖЕТУ ТА ОБРАЗІВ РОМАНУ

М. БУЛГАКОВА « МАЙСТЕР І МАРГАРИТА» В ЕКРАНІЗАЦІЇ

В. БОРТКО - І. КОРНЕЛЮКА (2005 р.).

Стаття розкриває питання музичного перевтілення сюжету та образів роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» в екранізації В. Бортко - І. Корнелюка (2005 р.).

Ключові слова: інтерпретація, екранізація, «Майстер і Маргарита».

Severyukhina Anastasia "Musical reincarnation of the plot and images of M. Bulgakov's novel" The Master and Margarita "in the film adaptation by V. Bortko - I. Kornelyuk (2005). Scientific supervisor - Doctor of Arts, Professor Alexandra Ivanovna Samoilenko. Odessa National Music Academy. A. V. Nezhdanova.

The article reveals the issues of musical transformation of the plot and images of M. Bulgakov's novel "The Master and Margarita" in the film adaptation of V. Bortko - I. Kornelyuk (2005).

Keywords: interpretation, film adaptation, "The Master and Margarita".

Северюхіна Анастасія «Музыкальное перевоплощение сюжета и образов романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита» в экранизации В. Бортко – И. Корнелюк (2005). Научный руководитель – доктор искусствоведения, профессор Самойленко Александра Ивановна. Одесская национальная музыкальная академия им. А. В. Неждановой.

Статья раскрывает вопросы музыкального перевоплощения сюжета и образов романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита» в экранизации В. Бортко - И. Корнелюка (2005).

Ключевые слова: интерпретация, экранизация, «Мастер и Маргарита».

Роман М. А. Булгакова «Майстер і Маргарита» є визнаним шедевром світової літератури ХХ століття, який користується величезною популярністю не тільки в Росії, але і за її кордоном. Роман давно став об'єктом дослідження багатьох літературознавців, філософів, істориків, а також мистецтвознавців і кінорежисерів. За останній час найбільша популярність зросла саме в художньо-творчих колах [3, с. 8].

Незліченну безліч композиторів, драматургів і кінопродюсерів намагалися вписувати шедевр М. А. Булгакова в нові форми і жанри протягом багатьох років. Про це свідчить виняткова реакція на цей роман в області видовищних жанрів. Так, польські кінорежисери Анджей Вайда та Мацей Войтишко зняли фільми «Пілат та інші» (1972), «Майстер і Маргарита» (1988-1990), з однойменною назвою знімають

фільми сербський режисер Олександр Петрович (1972), російські режисери Володимир Бортко (2005) і Юрій Кара (1994). Композитор Олександр Градський пише рок-оперу «Майстер і Маргарита» (2009); роман надихає на створення опери Сергія Слоніmsького (1972).

Альфред Шнітке написав музику до першої російської екранізації «Майстра і Маргарити» 1994 року; хореографічні фантазії «Майстер і Маргарита» втілюють балетмейстер Б. Ейфман, композитор Андрій Петров (прем'єра 1987), а також естонський балетмейстер Естер Мурдмаа, композитор Едуард Лазарєв (прем'єра 2013), німецькі композитори Йорк Хеллер і Райнер Кунад, шотландський композитор Найджел Осборн [3, с.10].

Ставляться численні спектаклі, мюзикли, хореографічні постановки на сюжет роману «Майстер і Маргарита» і в багатьох містах України; балетмейстер Давид Авдиш здійснив хореографічну інтерпретацію роману Михайла Булгакова в Київській Національній опері, прем'єра відбулася в 2007 році, і в ній була використана музика Д. Шостаковича, Г. Малера, Й. Штрауса, Г. Берліоза, Й. Баха.

В цілому, історія екранізацій «Майстра і Маргарити» не менш складна і суперечлива ніж доля самого роману. Ще в радянські часи за право екранізувати «Майстра і Маргариту» буквально змагалися найкращі кінорежисери, серед яких були: Володимир Наумов, Елем Клімов, Ролан Биков і Ельдар Рязанов, але в силу різних причин нікому з них це не вдалося [9]. А щодо здійснених екранізацій немає однозначної оцінки, яка є дійсно вдалою.

Очевидно, що втілити «булгаковський шедевр» в екранізації, тим більше в театральних постановках, вельми складно. Британський композитор Ендрю Веббер намагався втілити видатний роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» в музичній постановці, проте несподівано для всіх оголосив про зупинку проекту: «Я вирішив, що це неможливо. Глядачам дуже складно споглядати таке. Це дуже складний роман »[3, с. 5].

Про складність втілення роману в театральній постановці свідчить

О. В. Комарницька: «Дуже складний по концепції і глибинним сенсів роман, який поєднує в собі фактично два романи – старохристиянський і сучасний – про Ієшуа і Майстра, повинен бути «покладений» в ємне і коротке лібрето і пристосований для оперної сюжетно-сценічної та музичної драматургії» [4, с.212].

Всі критики зійшлися на думці, такої важливого для всіх наступних «авторів» версій «Майстра і Маргарити», що тлумачення роману

М. Булгакова з його багаторівневою і проблематичною композицією та інтертекстуальною (культурно-символічно насиченою) прозою – завдання, що вимагає величезних зусиль, причому навіть при найкращому варіанті розвитку подій дуже високий ризик створити надто незрозумілий твір [3, с. 17].

Відомі на даний момент п'ять екранізацій роману М. Булгакова значно відрізняються між собою; перші дві екранізації представляють лише варіації на сюжет роману, а у всіх наступних, незважаючи на більш докладний виклад, присутні розбіжності з сюжетом роману.

Знаменитий польський режисер Анджей Вайда здійснив першу екранізацію роману в 1972 році; в цьому фільмі глядачі не побачили Воланда і його свити, також головних героїв роману; режисер залишив від «Майстра і Маргарити» тільки біблійну тему, тому і назвав свій фільм «Пілат та інші». А. Вайда зосередив увагу на євангельському мотиві, розп'яття і страти Ієшуа. Дію режисер переніс в ХХ століття, одягнувши в лати і плащі тільки Понтія Пілата і його наближених, які до того ж розмовляють німецькою. У цьому фільмі режисер використав музику з «Страстей по Матвію» Й. Баха [9].

Сербський режисер Олександр Петрович працював над екранізацією «Майстра і Маргарити» паралельно з А. Вайдой (1972 р), але його фільм є скоріше переосмисленням книги, ніж спробою буквально перенести її зміст на екран. О. Петрович повністю перекроїв сюжет, виключивши з нього глави про Єршалаїм, змінив багато подій, зокрема, дає ім'я Майстра – Микола Максудов, а всі «єршалаїмські глави» відтворює як театральну постановку, автор якої Майстер. Всі події у фільмі відбуваються дуже стрімко, опущені дуже багато розділів роману, в результаті чого ця

кіноверсія дуже швидко забулася. Однак особливої уваги заслуговує композитор Енніо Морріконе, який написав музику до цієї картини. Композитор створив лише один музичний епізод – тему любові Майстра і Маргарити, який на протязі фільму неодноразово повторюється, утворюючи тим самим лейтмотив усього кінематографічного твору.

Польський чотирисерійний телефільм режисера Мацея Войтишко «Майстер і Маргарита» (1988-1990) –переносить зміст роману на екран з максимальною близькістю до булгаковського тексту. М. Войтишко зі зрозумілих причин був позбавлений можливості задіяти у своєму фільмі комп'ютерну графіку і спецефекти; творці серіалу були фінансово обмежені, що важко не помітити [9]. Композитором – Збігнєв Карнецький.

У Росії були зняті два фільми: перший – Юрієм Карою в 1994, вийшов на екран через більш п'ятнадцяти років через розбіжності режисера і продюсера; коли нарешті відбулася прем'єра фільму в 2011 році він не справив того успіху, на який розраховував режисер. Ю. Кара спробував зберегти всю фактуру роману; можливо, якби фільм вийшов свого часу, то враження від нього було б більше яскравим, тим більше, що музику до цього фільму написав Альфред Шнітке спільно зі своїм сином, Андрієм.

Кіномузика А. Шнітке – важлива складова вітчизняної музичної культури другої половини ХХ століття. Композитор працював у кіно протягом усього життя і протягом понад тридцять років (1962 - 1994) і створив в цілому близько сімдесяти кіномузичний партитур, охопивши в результаті практично всі сфери існуючого кіномистецтва.

А. Ф. Мирошкина в роботі «Кіномузика Альфреда Шнітке: Досвід дослідження» вказує, що А. Шнітке був одним з ініціаторів створення музично-авторського кінематографа [8, с. 10]. У кінофільмі «Майстер і Маргарита» представлено 7 номерів: Майстер і Маргарита I, Воланд, Фокстрот, Танго, Похоронний марш, Болеро, Майстер і Маргарита II.

У всіх номерах А. Шнітке використовує сучасні техніки композиторського письма ХХ століття (алеаторику, сонористику), також використовує цитату з твору М.

Равеля «Болеро». Кожен з номерів представляє невеликий музичний фрагмент в цілому утворює невелику інструментальну сюїту. На мій погляд, музика А. Шнітке не зовсім відповідає духу фільму і не до кінця розкриває характери героїв роману.

Російська екранізація «Майстра і Маргарити» Володимира Бортка 2005-го року – найбільш повна і детальна, тому що найдовша і розгорнута. Для порівняння: угорська короткометражка Ібойї Фекете, що вийшла в тому ж році, становила всього двадцять шість хвилин тривалості[2].

Режисер В. Бортко не тільки дослівно переніс на екран текст роману, але і додав кілька епізодів «від себе» – він ввів в картину лінію людини у френчі, а також епізод, коли Афраний викидає отриманий в нагороду від Понтія Пілата перстень (відсутній у Булгакова). Володимиру Бортко дуже сподобалася ця сцена у фільмі Анджея Вайди «Пілат та інші», і він запозичив її для своєї картини [6].

Фільм «Майстер і Маргарита» є прямою екранізацією, претендуючи на повне перекладання булгаковського роману засобами кіномови – і тим не менш, при всій близькості до тексту, дещо залишилося за межами сценарію – наприклад, символічно важливий сон Никанора Івановича Босого

(В . Золотухін) про хабарників, або звернення Понтія Пілата (К. Лавров) до народу про помилування Варравана, або епізод з Ганнусею і підковою і т. д. багато діалогів вкорочені або пропущені. Наприклад, в сцені балу пропав епізод з демоном війни Абадонна, глобусом, живими шаховими фігурами. Зникли тропічні ліси, папуги, ведмеді, різнокольорові басейни, перетворення шампанського в коньяк. На Маргариті (А. Ковальчук) замість взуття з пелюсток виявляються залізні чобітки і металевий інквізиторський наряд. Чобітки дзвенять на кожному кроці, як колодки, з-під вінця струмує кров [2].

У серіалі є невідповідності зовнішності і віку: у М. Булгакова Воланду сорок з гаком років ... У цілому, в телеверсії багато персонажів в тій чи іншій мірі старіше булгаковських: ми бачимо сімдесятирічного диявола О. Басилашвілі, зовсім вже похилого ігемона К. Лаврова, ще не дуже молоду диявольську свиту. Навіть персонаж В. Галкіна виглядає на десяток років старіше молодого і кучерявого поета І.

Бездомного. А білотілий і ситий С. Безруков зовсім не схожий на виснаженого Ієшуа, що різко не вписується в естетику зображення Ісуса, однак, незважаючи на невідповідність віку в серіалі це не завадило успіху фільму, а немолоді актори професійніше виконали свої ролі [2].

Відмінною рисою цього фільму є колірне рішення, чергування чорно-білих (Москва 20-30-х років), жовто-червоних (лінія Понтія Пілата) і кольорових сепійних плівок (лінія Воланда і свити).

Успіху фільму сприяв зоряний акторський склад, до якого увійшли Олег Басилашвілі (Воланд), Анна Ковальчук (Маргарита), Сергій Безруков (Ієшуа), Олександр Філіппенко (Азazelло), Дмитро Нагієв (барон Майгель), Олександр Галібін (Майстер).

Заслуга в успішності екранізації «Майстра і Маргарити» належить і композитору Ігорю Корнелюку, музика багато в чому сприяла переконливості образних характеристик кожного з головних героїв. Перше, що чують вуха – це гуркіт грому і музичний вступ в титрах, що передають перегляд кожної серії. Музика ніби поєднує в собі два протилежні начала, демонічне і божественне, вона турбує, створюючи відчуття від дотику до якихось незвіданих витоків, змушуючи серце тріпотіти від захоплення. Музичне оформлення дуже точно передає настрій і атмосферу подій, створюючи перепади від буйного вальсу на балу у Воланда до вишуканої, зворушливою і ніжною теми любові. Композитор Ігор Корнелюк майстерно впорався з покладеним на нього завданням, чому значною мірою сприяв його особистий професійний досвід [10].

Творчість Ігоря Корнелюка відома його музикою до художніх фільмів, серіалів і театральних постановок. Він також є автором багатьох популярних пісень: «Місто, якого немає», «Дощі», «Місячна дорога», «Білий вечір». Серед фільмів і серіалів виділяються: «Бандитський Петербург» (2000 р, реж. В. Бортко), «Небо і земля» (2000 р, реж. В. Сергеев), «Ідіот» (2003 р, реж. В. Бортко), «Честь маю», (2004 р реж. Б. Павлов-Сильванский), «Майстер і Маргарита» (2005 р, реж. В. Бортко), «Тарас Бульба» (2009 р, реж. В. Бортко). Композитор випускає диски з піснями з відомих

фільмів, зокрема, в 2010 році був випущений альбом-саундтрек з інструментальною музикою, що звучала в серіалі «Майстер і Маргарита» [6].

Оскільки роман М. Булгакова багаточаровий за змістом, що має кілька паралельно і переплітаючих ліній, то закономірно, що в музичній складовій використовуються тісно пов'язані три образно-драматургічні лінії:

- 1) Філософська - Ієшуа, Понтій Пілат, Майстер;
- 2) Лірична - Майстер і Маргарита,
- 3) Інфернальна - Воланд і його свита.

Для кінофільму композитор І. Корнелюк написав 14 треків: 1.Тітри, 2. «Невидима і вільна», 3. Страта, 4. «Чи подобаються вам мої квіти? ...», 5. Шабаш, 6. Вальс, 7. Гетсиманський сад, 8. Воланд, 9. «Любов вискочила ... як вбивця в провулку», 10. Крем Азазелло, 11. «І при місяці йому немає спокою ...», 12. Великий Бал у Сатани, 13. Ще про любов ..., 14. «Маестро, урежьте марш!»; саме з цією послідовністю номерів був випущений альбом з музикою з кінофільму. Назви багатьох номерів були взяті як цитати з глав роману. Протягом усіх серій використовуються основні лейтмотиви: Ієшуа, Понтія Пілата, любові майстра і Маргарити, Воланда.

Титри (Увертюра), якими починається кожна серія – це стримано-зосереджена тема в стилі церковної хорової музики католицької традиції [12, с.99]. Композитор використовує алюзії на стиль барокової музики –безпосередньо наступним за вступними акордами є поступовий спадний рух в мелодійній лінії – фігура *catabasis*, що символізує передчуття прийдешніх страждань і смерті. Тема проходить у різних груп хору, розширюючи діапазон і завойовуючи акустичний простір, створюючи враження наростаючої експресії, незворотності. Ця тема стане лейтмотивною характеристикою Ієшуа [12, с.100] Також цей епізод з увертюри буде використаний в третьому номері «Страта».

Тема Понтія Пілата представлена у вигляді одного прискореного настирливого звуку, який згодом оспівується у вигляді групето і зупиняється на домінанті. Т. Шак і Ю. Цицишвілі вказують на асоціацію з пережитим станом безвиході і мани, з концентрацією, до стукоту в скронях, на одній нав'язливої думки. [12, с.101].

Тема Понтія Пілата представлена в номері 7 «Гетсиманський сад». Важливо відзначити, що в більшості номерів композитор використовує тональність до мінор. В. Носін в роботі «Символіка музики Й. Баха» вказує, що в епоху бароко було поширене семантичне трактування тональностей, за якими закріплювалися типологічні значення. Для вираження печалі, траурності використовувався до мінор [5, 83].

Сполучною ланкою між філософської, ліричної і інфернальної сферами служить лейттема загадки, яка заснована на початковому мотиві секвенції *Dies irae* і з'являється в напружені моменти дії, пронизуючи весь фільм. Ця лейттема представлена в різних варіантах, іноді з легкою іронією, іноді із застереженням. В основі мотиву лежить опора на терцію до мінорного акорду. Саме з цієї моноінтонації отримують розвиток теми: №7. Гетсиманський сад, №8. Воланд, № 11. «І при місяці йому немає спокою ...».

Лірична лінія фільму представлена темою Маргарити і тема кохання Майстра і Маргарити, номер 4, 9, проявляється з моменту зустрічі майстра і Маргарити. Це четверта тема «Чи подобаються вам мої квіти? ...».

Тема кохання №9. «Любов вискочила ... як вбивця в провулку» представлена в сумно-ліричному настрої, у трьохчастній репризній формі, використана барвіста оркестровка. У цьому номері використовується лейттембр флейти, який характеризує образну характеристику Маргарити. Лінія Маргарити зв'язку з трансформацією образу від віддано-закоханої жінки до відьми, королеви на балу і потім знову до колишньої Маргарити. У музиці тематичний комплекс Маргарити-відьми образно пов'язаний з лінією Воланда і його свити, спираючись на лейтінтонації загадки, але зі зміною темпу, метроритма; так, з'являються тріолі, композитор користується яскравими звуковиразними прийомами, як в епізодах: 2. «Невидима і вільна», 5. Шабаш, 6. Вальс, 10. Крем Азаззело, №12. Великий Бал у Сатани.

Третя сфера інфернальна виражена в № 8 Воланд, тема складається з двох елементів: перший викладено у вигляді чотириголосного чоловічого співу у низькому регістрі на одній ноті, заснований на моноінтонації загадки, а другий у вигляді

низхідних хроматизмов, цей елемент отримає розвиток і трансформацію в №12 . Великий Бал у Сатани.

Хочеться звернути увагу на використання дзвонів в багатьох номерах, що мають різне семантичне значення, як, наприклад, в номері № 11. «І при місяці йому немає спокою ...» дзвін представлений символом, які закликають до покаяння, символом вічного і незмінного.

В №8, Воланд, дзвін постає як явище, що стоїть над буденністю, то, що має якусь вищу силу. У №12, Великий Бал у Сатани, дзвони виступають як символ свята, заклик до уваги, що збирає всіх на бал.

У багатьох музичних номерах присутні явні алюзії на стиль композиторів різних епох і стилів; «Вальс» створює алюзію на стиль

А. Хачатуряна і М. Таривердієва, тема польоту Маргарити подібна до області лірико-фантастичного скерцо в творчості Ф. Мендельсона, присутність секвенції *Dies irae*, тема Страти звернена до стилістики музики Й. Баха, а тема кохання нагадує мелодійне звучання теми Лари з фільму «Доктор Живаго» (за романом Б. Пастернака).

Роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» – безсумнівно, один з найзагадковіших і цікавих творів в європейській літературі. Кожен пласт роману, будь то сюжет, система образів героїв, композиція, мова оповіді – все незвично для свідомості читача. Тут переплітаються фантастика і реальність, поезія почуттів і сатира.

Надзвичайно цікава композиція роману, в якій можна виділити три місця дії, разом з ними – три тимчасових пласта: Москву 1920-1930-х років, древній Єршалаїм і фантастичний світ, де панують «темні» містичні сили.

Значення роману для кожного покоління читачів завжди буде велике – в ньому піднімаються «вічні» питання людського буття – любові, добра і милосердя, свободи вибору; в ньому звучать тема долі художника і мистецтва, тема народу і влади, тема віри і безвір'я. У цьому творі автор розглядає такі складні, суперечливі філософські проблеми, як: Що є добро і зло? Хто править світом і керує людиною? Що чекає на

людину після смерті? Що таке злочин і який шлях до порятунку? Чи можливо прощення? [1].

Своєрідність і складність роману обумовлені тим, що відповіді на всі ці питання прямо не даються, тому перенесення роману на екран завдання дуже важке; побутує навіть думка, що екранізація даного роману неможлива, оскільки жодна зі спроб не опинилася конгеніальною роману.

Роман Віктюк, театральний режисер (поставив спектакль «Майстер і Маргарита») говорив: «У цій книзі є таємниця між рядків, між літер, там є шифри, і ці шифри намагається розгадати кожен в міру своєї метафізичної підготовленості. У фільмі таємниця ховається, зникає, і ти навіть не здогадуєшся, що вона є. У тих, хто не читав цей роман, а тільки чув про нього, і зараз дивиться по телебаченню – залишається один примітивний сюжет. Не може бути так, щоб магія цієї книжки не була передана засобами кіно. Засобами монтажу, засобами, які притаманні тільки великим, я в цьому переконаний, кінематографістам» [11].

Незважаючи ні на що, «Майстер і Маргарита» як і раніше залишається в центрі суспільної уваги, і до сьогодні про нього сперечаються з особливою і завжди новою силою. Найближчим часом список може поповнитися новою екранізацією роману: режисером і автором сценарію виступить Микола Лебедев, який здобув широку популярність завдяки фільмам: «Екіпаж» (2016), «Легенда №17» (2013), «Зірка» (2003); фільм планується випустити в прокат в 2021 році [7].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1.«Вічні питання в романі М. А. Булгакова «Майстер і Маргарита». URL: <https://www.allsoch.ru/sochineniya/653>
- 2.Ганиева А. Література в «ящику». Рец. на фільм «Майстер і Маргарита». Реж. О. Бортко // Питання літератури - 2009. № 4. С. 81-88. URL: <http://magazines.russ.ru/voplit/2009/4/ga8.html>
3. Данн Т. Е. «Майстер і Маргарита» М. Булгакова як сюжет для опери: «Безглузде чудовисько» або «культурний притулок»? Вісник 3 УДК 78.08 ПБГУ. Сер. 15. 2012. Вип. 2
- 4.Комарницька О. В. «Майстер і Маргарита» С. Слонімського: Сюжетні прототипи ISSN 1997-0803 ВІСНИК МГУКИ липень-серпень 4 (30) 2009 р
5. Носин В. «Символіка музики Й. Баха». Тамбов, 1993. 106с.
6. Майстер і Маргарита (телесеріал). URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

7. Микола Лебедєв планує почати зйомки фільму «Майстер і Маргарита». URL: <https://tass.ru/kultura/5036943>

8. Мірошкіна А. Ф. «Кіномузика Альфреда Шнітке: Досвід дослідження» Автореферат, Магнітогорськ, 2017. 29с.

9. П'ять екранізацій «Майстра і Маргарити». URL: <https://ru.tsn.ua/lady/zvezdy/sobytiya/5-ekranizaciy-mastera-i-margarity-392913.html>

10. Рецензія до серіалу «Майстер і Маргарита». URL: https://www.kinonews.ru/userreview_543/

11. «Чудес не буває» Випуск газети Сьогодні №297 (2239) за 28.12.2005
[//www.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c22570e40058b0c5.html](http://www.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c22570e40058b0c5.html)

12. Шак Т., Цицишвили Ю. «Музика І. Корнелюка в жанрі екранізації» Південно-Російський музичний альманах, 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzyka-igorya-kornelyuka-v-zhanre-ekranizatsii>